

การสร้างสรรคเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่: ปัญหา แนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนา และโอกาสในเศรษฐกิจสร้างสรรค์ The Creation of Modern Thai Architecture Identity: Problems, Creation and Development Guidelines, and Opportunities in Creative Economy

ศาสตราจารย์ ดร. วิมลสิทธิ์ หรยางกูร

Professor Vimolsiddhi Horayangkura, Ph.D.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

E-mail: hvimolsiddhi@hotmail.com

บทคัดย่อ

เมื่อมีโครงการก่อสร้างอาคารที่มีความสำคัญระดับชาติ เช่น อาคารศาลฎีกา หรืออาคารรัฐสภาไทยแห่งใหม่ เป็นต้น ปรากฏว่า ได้มีความพยายามสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานออกแบบด้วยการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยในอดีต ซึ่งก็คือรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีเป็นหลักมาประยุกต์ ทั้งที่เป็นการขัดกับกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างฐานานุรูปกับฐานานุศักดิ์ รวมทั้งขัดกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน บทความนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตการณ์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ พร้อมกับนำเสนอแนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมแห่งโลกยุคใหม่ โดยเฉพาะผ่านกระบวนการคิดใหม่ ที่พิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งปัจจัยภายในและภายนอก เพื่อการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย ที่นำไปสู่ภาพลักษณ์ของประเทศที่ทันสมัย ทั้งนี้ โดยหวังว่างานสถาปัตยกรรมไทยที่มีเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ ซึ่งเกิดจากการคิดใหม่ทำใหม่ด้วยการสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคม พร้อมกับการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ จะเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ และเป็นสินทรัพย์สร้างสรรค์ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สามารถเป็นสื่อทางสัญลักษณ์ที่นำไปสู่ความสามัคคีและความสงบสุขของประเทศ

Abstract

Thailand is facing an architectural identity crisis in response to the needs of Thai characteristics for building projects of national significance, particularly Supreme Court Building and new Thai Parliament Building. In this regard, traditional Thai architectural features are employed in the attempt to create Thai architectural identity, despite its inherent conflicts predominantly with the forbidden criteria concerning the violation of hierarchical relationships between the formal tectonics and the designated spiritual values, as well as with the concurrence of present modern society. This study thus brings forth the issues of current Thai identity crisis in

modern Thai architecture. Further investigations attempt to introduce the creative approaches regarding Thai characteristics for architecture of the globalized context. Particular efforts have been made through reinvention process in which both intrinsic and extrinsic factors have been the design project inputs in striving for creating Thai architecture identity that enhances the image of being a modernized nation. Through reinvention under the approaches of creating social values as well as added economic values, it is expected that architecture with modern Thai identity will be one of the key components of the driving force of creative economy as well as being creative assets with high cultural values that can be a potential symbolic vehicle leading toward national unity and peacefulness.

คำสำคัญ (Keywords)

เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ (Modern Thai Architecture Identity)

การสร้างสรรค์ (Creation)

การคิดใหม่ทำใหม่ (Reinvention)

รูปลักษณะ (Appearance)

ภูมิปัญญา (Wisdom)

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy)

ความเป็นมาของปัญหา

ความล้มเหลวในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่หรือไทยร่วมสมัย¹ เป็นที่ประจักษ์ในวงการวิชาชีพสถาปัตยกรรมในประเทศไทย (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2533, 2536, 2537, 2552) และเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันมากทั้งจากมวลสถาปนิกด้วยกันและจากประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะทุกครั้งที่มีการออกแบบอาคารในโครงการอาคารขนาดใหญ่ เช่น โครงการสนามบินสุวรรณภูมิ โครงการอาคารศาลฎีกา (สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2551) โครงการอาคารรัฐสภาแห่งใหม่ (เดลินิวส์, 18 กุมภาพันธ์ 2553: 8) เป็นต้น มีการถามหาเอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรม โดยที่ทั้งผู้ถามหาและผู้โยหยา (ชุมชน ผู้ออกแบบ และเจ้าของโครงการ) ต่างก็ไม่ทราบว่สิ่งที่กำลังเรียกร้องหรือโยหานั้น แท้จริงคืออะไร และที่ได้พยายามออกแบบและนำเสนอเป็นรูปแบบที่มีลักษณะไทยนั้น มีความเหมาะสมหรือไม่อย่างไร โดยเฉพาะในบริบทของสังคมปัจจุบัน

ประเด็นสำคัญคงอยู่ที่เหตุผลหรือปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้การสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ไม่ประสบความสำเร็จ (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2548; วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2552, 2553) จากข้อสังเกตในเบื้องต้นพอสรุปได้ว่า สถาปนิกโดยทั่วไปมักออกแบบงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่เป็นหลัก แต่ไม่ใช้งานสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ และเมื่อโจทย์ออกแบบที่ต้องการให้สถาปนิกผู้ออกแบบนำเสนอรูปแบบที่มีเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ก็มักเป็นการจงใจนำรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีต รวมทั้งคติความเชื่อต่าง ๆ เช่น คติความเชื่อเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุ เป็นต้น มาประยุกต์โดยตรงในการออกแบบนั้น ๆ โดยที่เป็นการออกแบบโดยการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมาประยุกต์ในบริบทสังคมสมัยใหม่ ซึ่งย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งในตัว หรือไม่ก็เป็นความพยายามของสถาปนิกที่จะอาศัยแต่เพียงด้านสุนทรียศาสตร์มากำหนดรูปแบบในเชิงเส้นสายโดยไม่ได้คำนึงถึงด้านสาระหรือความหมายที่ตอบสนองต่อมิติอื่น ๆ เช่น ด้านการใช้สอย ด้านการปกป้องจากสภาวะแวดล้อม ด้านการลงทุน ฯลฯ

การวิจัยนี้ จึงมุ่งค้นหาความชัดเจนเกี่ยวกับความเหมาะสมของรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่ได้มีการออกแบบในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา และหากไม่มีความเหมาะสม จะมีแนวทางในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่อย่างไร รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมให้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างไร โดยเฉพาะในเรื่องที่ตอบรับกับนโยบายเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่กำลังเป็นโจทย์สำหรับงานสร้างสรรค์ทุกประเภทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกเหนือจากระบบเศรษฐกิจเชิงการผลิตและส่งออกอย่างที่เป็นอยู่²

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาความเหมาะสมของรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ และรูปแบบอื่น ๆ
2. ศึกษาหาแนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสำหรับสังคมไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะในแนวคิด ‘คิดใหม่ทำใหม่’ เพื่อสร้างมรดกวัฒนธรรมใหม่
3. ศึกษาโอกาสและประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาให้มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ในงานสถาปัตยกรรม ในการเป็นปัจจัยขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์

สมมติฐานของการวิจัย

รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยเท่าที่ได้มีการใช้กันไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมไทยสมัยใหม่ จำเป็นต้องมีการ ‘คิดใหม่-ทำใหม่’ (reinvention) ในลักษณะบูรณาการปัจจัยต่าง ๆ เพื่อการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์มรดกวัฒนธรรมต่อไป

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่: ปัญหา แนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนา และโอกาสในเศรษฐกิจสร้างสรรค์” เป็นการศึกษาเบื้องต้นเพื่อกำหนดกรอบและประเด็นที่จะมีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเชิงลึกต่อไปในอนาคต จึงได้อาศัยการสำรวจทางกายภาพอาคารที่มีลักษณะไทยในรูปแบบต่าง ๆ ประกอบกับการค้นคว้าทางเอกสาร ซึ่งรวมทั้งงานศึกษาค้นคว้าที่ได้มีการดำเนินงานมาแล้ว เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูล กรอบทฤษฎี และกรอบการวิเคราะห์ เพื่อการสร้างความเข้าใจถึงประเด็นปัญหา และการกำหนดแนวทางการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

นอกจากนี้ เพื่อเป็นการยืนยันหรือตรวจสอบข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาเบื้องต้นนี้ ยังได้มีการสอบถามผู้เชี่ยวชาญ ผู้ปฏิบัติ และผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อรวบรวมความคิดเห็นโดยเฉพาะต่อประเด็นต่าง ๆ ในการอภิปรายผลการศึกษา

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งค้นหางานสถาปัตยกรรมในภาพรวมที่มีลักษณะไทยในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา และสำหรับงานสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความพยายามในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ ครอบคลุมงานเฉพาะในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เมื่อสังคมเริ่มรับรู้ถึงปัญหาวิกฤตของเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาสภาพการพัฒนาของเอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมในภาพรวมมากกว่าการเจาะลึกเฉพาะกรณี โดยเน้นการนำเสนอแนวคิดเป็นหลัก

ผลการศึกษา

1. ความเหมาะสมของรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยในบริบทสังคมปัจจุบัน

ผลจากการสำรวจรูปแบบอาคารของโครงการก่อสร้างที่มีการออกแบบโดยต้องการให้มีลักษณะไทย อาจวิเคราะห์แนวรูปแบบดังกล่าวได้ใน 3 แนวรูปแบบ

พร้อมการวิเคราะห์ความเหมาะสมของรูปแบบในสังคมปัจจุบัน ดังนี้

1. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี
2. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์
3. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยเชิงสุนทรีย์

1. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

เอกลักษณ์ไทยเกิดจากการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมาใช้กับอาคารประเภทต่าง ๆ ที่สนองหน้าที่ใช้สอยในสังคมปัจจุบัน จึงมีความขัดแย้งที่ชัดเจนในหลายประการด้วยกัน ได้แก่

1) ความขัดแย้งในเชิงฐานานุรูปกับฐานานุศักดิ์ เป็นที่ทราบดีว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีแต่เดิมนั้นใช้เฉพาะกับอาคารของราชสำนักและอาคารทางศาสนา จึงมีข้อจำกัดในการนำมาใช้กับอาคารประเภทอื่น ๆ ของสังคมปัจจุบัน เช่น อาคารพาณิชย์กรรม (ไม่ว่าจะเป็นอาคารศูนย์การค้า อาคารโรงแรม) อาคารราชการ รวมทั้งอาคารศาล และอาคารรัฐสภา เป็นต้น ปรากฏว่าอาคารศาลฎีกาหลังใหม่ที่จะก่อสร้างขึ้นใหม่ในที่ดั้งเดิมมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี (รูปที่ 1) ส่วนอาคารรัฐสภาแห่งใหม่ที่จะทำการก่อสร้างที่บริเวณย่านเกียกกาย ผู้เข้าประกวดแบบอาจนำเสนอลักษณะไทยในเชิงนามธรรมได้ (รูปที่ 2) แต่ผู้เข้าประกวดแบบหลายรายได้นำเสนอรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในส่วนองค์ประกอบหรือในส่วนของอาคารโดยเฉพาะส่วนยอดเพื่อแสดงถึงลักษณะไทย (รูปที่ 3) ทั้งที่เป็นการขัดต่อหลักเกณฑ์เกี่ยวกับฐานานุรูปที่ต้องสัมพันธ์กับฐานานุศักดิ์ (ชาติรี ประทีปนันทกร, 2548: 115; สมภพ ภิรมย์, 2532: 76) การละเมิดหลักเกณฑ์ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ไปไกลถึงขั้นการนำรูปแบบเจดีย์มาเป็นองค์ประกอบตกแต่งภายในโรงแรม (รูปที่ 4) หรือในกรณีการนำรูปแบบพระปรางค์มาทำเป็นปล่องเมรุเผาศพ ทั้งที่แต่เดิมแม้แต่อาคารทางราชสำนักเองก็ยังมีลำดับชั้นทางรูปแบบที่จะต้องสอดคล้องกับฐานะตามศักดิ์ของผู้ครอง ดังนั้นการนำรูปแบบวัดและวังมาใช้กับอาคารของสามัญชน ย่อมไม่เป็นการเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง จึงเกิดคำถามว่า แล้วจะออกแบบให้มีลักษณะไทย (Thai style) ได้อย่างไรในเมื่อไม่ปรากฏว่ามีอาคารประเภทต่าง ๆ เหล่านี้มาก่อนในอดีต ซึ่งมีเพียงวัด วัง และเรือนพักอาศัย

สรุปได้ว่า ลักษณะไทยสำหรับอาคารประเภทใหม่ ๆ ในสังคมปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่ต้องมาจากการคิดใหม่ทำใหม่ (reinvention)

2) ความขัดแย้งในเชิงบริบท นอกจากความขัดแย้งในเชิงฐานานุกรมกับฐานานุศักดิ์แล้ว ยังมี ความขัดแย้งในเชิงบริบท สังคมแต่ละยุคสมัย ย่อมมีบริบทเฉพาะของสังคมนั้น ๆ ความต้องการเฉพาะทางสังคม วัฒนธรรม และความเป็นไปทางเศรษฐกิจ ตลอดจนระดับการพัฒนาด้านเทคโนโลยี เป็นบริบทที่ตอบรับกับงานสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคสมัย ดังนั้น การนำรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีกลับมาใช้โดยตรงย่อมเป็นการสร้างความขัดแย้งในตัวเอง ย่อมเกิดเป็นปรากฏการณ์ ‘ผิดที่ ผิดทาง’ เป็นการสืบสานรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีโดยปราศจากการพัฒนาหรือการดัดแปลงให้เหมาะสมกับยุคสมัย ผลที่สุดก็จะกลายเป็นความชะงักงันทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงวนเวียนอยู่กับรูปแบบเดิม ๆ อย่างไรก็ตาม สถาปนิก ภิญญ สุวรรณศิริ ซึ่งเป็นผู้ยึดมั่นในรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ได้ให้เหตุผลหลักไว้โดยเปรียบกับการเขียนโคลงที่ต้องยึดหลักฉันทลักษณ์ การออกแบบสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ก็ให้ยึดถือฉันทลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยประเพณี (ผุสดีทิพทัส, 2540: 106)

ด้วยความขัดแย้งในเชิงฐานานุกรมกับฐานานุศักดิ์ พร้อมกับความขัดแย้งในเชิงบริบทดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดในตัวเอง ประกอบกับการที่ต้องลงทุนในค่าก่อสร้างเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีอย่างจำกัด โดยเฉพาะการใช้แบบย่อส่วน ในลักษณะ ‘ของที่ระลึก’ ดังที่มักปรากฏเป็นเพียงศาลา ศาลพระภูมิ (รูปที่ 5) หอพระส่วนหลังคาทางเข้าของอาคารหลัก เช่น หลังคาทางเข้าของอาคารโรงแรม และของอาคารสถาบันการศึกษา (รูปที่ 6) ศาลาทรงไทยของอาคารสถาบันต่าง ๆ เป็นต้น โดยที่อาคารหลักและอาคารอื่น ๆ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสากล

2. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์

จากปัญหาความต้องการในการสืบสานเอกลักษณ์ไทยที่ดี รวมทั้งความต้องการสร้างสรรค์ลักษณะไทยให้เหมาะสมกับเทคโนโลยีการก่อสร้างและวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ ได้นำไปสู่การพยายามประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยในอดีตเป็นรูปแบบที่เรียกโดยเฉพาะว่า ‘สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์’ (วิลลิสท์ ทรายงกูร, 2537, 2539: 57-62) เริ่มต้นที่ผู้มีอำนาจบริหารประเทศ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยนโยบายชาตินิยม ได้บัญชาให้กรมโยธาธิการ ซึ่ง

รับผิดชอบการออกแบบอาคารราชการทั้งหลาย ทั้งอาคารที่ทำการของกระทรวงต่าง ๆ บนถนนราชดำเนินนอก และอาคารศาลากลางและอาคารศาลประจำจังหวัด ออกแบบอาคารเหล่านั้นให้มีลักษณะไทยที่ก่อสร้างด้วยวัสดุที่มีความคงทนถาวรอย่างคอนกรีต พร้อมกับการลดทอนรายละเอียดลง ซึ่งอนุวิทย์ เจริญศุภกุล (2541: 70) ได้วิจารณ์ในภายหลังไว้ว่า “...เราก็จะได้แต่แบบที่ตาย ๆ ขาดนัยสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่เราดำรงอยู่” ด้วยแนวทางการลดทอน ได้มีการพัฒนารูปแบบขึ้นเป็นแบบ ‘สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์’ ซึ่งต่อมาก็มีการใช้กันอย่างกว้างขวางสำหรับอาคารที่มีความสำคัญของส่วนราชการ เช่น อาคารหอประชุมธรรมศาสตร์ อาคารโรงละครแห่งชาติ (รูปที่ 7) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สถาปนิกในช่วงทศวรรษ 2500-2520 ซึ่งส่วนหนึ่งสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ และมีความรู้ความเข้าใจสถาปัตยกรรมไทยอย่างจำกัด ได้วิพากษ์วิจารณ์และต่อต้าน ‘สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์’ อย่างรุนแรงว่าเป็น ‘หวมังกุทัยมังกร’ บ้าง หรือเป็น ‘กล่องไม้ขีดใส่ซิกงา’ บ้าง หรือว่าไม่สอดคล้องกับยุคสมัยใหม่ซึ่งในช่วงนั้นอิทธิพลของสถาปัตยกรรมโมเดิร์น (Modern Architecture) กำลังแผ่เข้ามาผ่านระบบการศึกษาทางสถาปัตยกรรม จึงทำให้เริ่มมีการชะงักการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ พร้อม ๆ กับความเสื่อมของลัทธิชาตินิยมตามลำดับ โดยยังคงมีการก่อสร้างอาคารศาลากลาง และอาคารศาลประจำจังหวัดที่มีรูปแบบ ‘สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์’ นับเป็นความเสียดายที่ไม่ได้มีการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์อย่างต่อเนื่องในลักษณะบูรณาการกับบริบทที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย

จึงกล่าวได้ว่า การชะลอตัวทางรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์เป็นไปตามวาระของโครงการก่อสร้างอาคารที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมโยธาธิการ (และผังเมือง) จึงจัดได้ว่าเป็นการถูก ‘บอนไซ’ หากมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามกาลเวลาอย่างเพียงพอ ก็จะสามารถพัฒนาไปสู่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยที่มีคุณค่าได้ ในทำนองเดียวกับสถาปัตยกรรมโมกุล (Mughul Architecture) ที่มีการพัฒนาตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์โมกุล (ค.ศ. 1526) โดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย และในที่สุดมีการแผ่ขยายสู่ประเทศเปอร์เซียและประเทศกลุ่มเมดิเตอร์เรเนียน (Fletcher, 1992: 605-631, 783)

3. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยเชิงสุนทรีย์

การสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยเกิดจากความพยายามในการอนุรักษ์ด้านสุนทรียภาพของงานสถาปัตยกรรมในอดีตผ่านกระบวนการลดทอนมากยิ่งขึ้นในรูปธรรม ทำให้สามารถแสดงออกซึ่งลักษณะไทยเฉพาะด้านสุนทรีย์ หรือเฉพาะ ‘เปลือก’ โดยส่วนมากก็ไว้ ‘แก่น’ เช่นในกรณีอาคารสมาคมสถาปนิก การออกแบบเส้นสายที่เป็นเส้นโค้งงอของหลังคาที่คลุมส่วนใช้สอยชั้นบนสุด (ห้องประชุมและโถงนิทรรศการ) (รูปที่ 8) แบบเบื่องตันที่เส้นสายมีความโค้งน้อย (รูปที่ 9) ขาดความชัดเจนในลักษณะเส้นสาย โดยรวมแล้วก็ยังคงได้แต่ ‘เปลือก’ โดยปราศจากที่มาที่ไปของรูปแบบที่ควรจะต้องเกิดจากภูมิปัญญาตามแนวทางคัมภีร์คฤมคัมพินสำหรับอาคารสำนักงานใหญ่ธนาคารไทยพาณิชย์ (อาคาร SCB) ก็คงได้ลักษณะไทยเชิงสุนทรียภาพจากการใช้รูปแบบอาคารที่มียอดแหลมสีทองและมีเส้นทางนอนสีทอง (รูปที่ 10) จึงเข้าข่ายทำนองเดียวกันในการแสดงออกลักษณะไทยเฉพาะในส่วนเปลือกที่ยังจะต้องมีคำตอบทางด้าน ‘แก่น’ ด้วย

กล่าวได้ว่า แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยเชิงสุนทรีย์ดังกล่าว มีส่วนมาจากพื้นฐานการคิดแบบตะวันตกที่เน้นการแบ่งแยกในวิธีการมากกว่าการใช้วิธีบูรณาการ คือได้ทั้งเปลือกและแก่น แทนที่จะได้เพียง ‘เปลือก’ หรือ ‘แก่น’ อย่างใดอย่างหนึ่ง

สรุปได้ว่ารูปแบบอาคารทั้ง 3 รูป ที่ได้พยายามออกแบบให้มีลักษณะไทย เป็นรูปแบบที่ยังวนเวียนอยู่กับรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีต โดยมีระดับของการถอยห่างจากอดีตมากขึ้นตามลำดับ เป็นการออกแบบที่เน้นการสืบสานรูปแบบเป็นหลัก ไม่ใช่เกิดจากการคิดใหม่ทำใหม่ ที่มีความเหมาะสมกับสภาพการณ์หรือบริบทของสังคมปัจจุบัน รวมทั้งไม่ได้เป็นการมุ่งสร้างมรดกทางวัฒนธรรม ตามที่สมภพ ภิรมย์ (2531) ได้พยายามผลักดันให้สถาปนิกร่วมกันสร้างมรดกทางวัฒนธรรม โดยไม่เพียงแต่ใช้ประโยชน์จากสิ่งที่ตกทอดกันมาเท่านั้น

2. แนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมสำหรับสังคมไทยสมัยใหม่

การศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยที่ผ่านมามีได้ชี้ให้เห็นถึงความไม่ลงตัวกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน อันเนื่องจากการจงใจสร้างรูปแบบให้มี ‘เปลือก’ ที่มีลักษณะไทย โดยยังไม่ได้

มีการคำนึงถึง ‘แก่น’ เท่าที่ควร ซึ่งรวมถึงความสัมพันธ์กับปัจจัยบริบทต่าง ๆ ทางออกจึงอยู่ที่การคิดในลักษณะพหุนิยมที่นำไปสู่บูรณาการปัจจัยแวดล้อมหลากหลายเข้าด้วยกัน เพื่อการสร้างสรรค์รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ เป็นการคิดในลักษณะ ‘คิดใหม่ทำใหม่’ (reinvention) ทั้งนี้ ได้มีความพยายามในการนำเสนอแนวทางในการสร้างสรรค์รูปแบบสถาปัตยกรรมให้มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ เช่นใน วิมลสิทธิ์ หรยางกูร (2539, 2545) เชษฐา พลายุฑูม (2541) อภินันท์ พงศ์เมธากุล (2542) และเสกสรรค์ ศรีภิรมย์ (2552) การนำเสนอแนวทางการสร้างสรรค์ในงานวิจัยนี้จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งในพัฒนาการต่อเนื่อง

2.1 เงื่อนไขที่นำไปสู่การคิดใหม่ทำใหม่

ก่อนที่จะกำหนดกรอบแนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรมจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความกระจ่างกับเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้บรรลุผลในการคิดใหม่ทำใหม่อย่างยั่งยืน ไม่เกิดการ ‘หลงผิด’ ที่เป็นการเข้าใจผิดตั้งแต่ต้น ที่ทำให้ยึดถือแต่รูปแบบเดิม ๆ ซึ่งมีส่วนที่นำไปสู่การ ‘หลงทาง’ ที่เป็นการเสียเวลาและทรัพยากรในการพัฒนารูปแบบที่ขาดสาระสำคัญ จึงได้แต่ ‘เปลือก’ ที่สำคัญคือเพื่อไม่ให้เกิดการ ‘หลงลืม’ ปัจจัยต่าง ๆ มากมายที่จะต้องเข้าสู่กระบวนการการคิดใหม่ทำใหม่

จากการศึกษาเบื้องต้น อาจสรุปเงื่อนไขได้ 8 ประการต่อไปนี้ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ผู้ออกแบบควรมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ตั้งแต่ต้น

1. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยเท่าที่ได้มีการใช้กันอยู่ ไม่มีความเหมาะสม เพราะไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน
2. รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมีข้อจำกัดในการนำไปใช้ อีกทั้งมีความขัดแย้งในเชิงบริบทกับสังคมปัจจุบัน จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน
3. การสร้างสรรค์และการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทย จำเป็นต้องนำปัจจัยทั้งที่เป็น ‘เปลือก’ และที่เป็น ‘แก่น’ มาร่วมพิจารณา กล่าวคือ เอกลักษณ์ไทยต้องมาจากด้านรูปลักษณ์/สุนทรียภาพ และด้านภูมิปัญญา
4. การคิดใหม่ทำใหม่ต้องเป็นการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทย ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ตามแนวทาง Glocal Architecture (Glocal = Global + Local) (Nagashima, 1996) ทั้งนี้ยังต้องพิจารณารวมถึง

กระแสความตื่นตัวเกี่ยวกับภาวะโลกร้อนด้วยการสร้าง
สรรค์สถาปัตยกรรมสีเขียว (Green Architecture)

5. แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์
ไทยสมัยใหม่ ย่อมต้องสอดคล้องลงตัวกับระบบ
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีทันสมัย
ในปัจจุบันและอนาคต

6. เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่
ต้องมีความชัดเจนเชิงรูปธรรมที่หน่วยงานทั้งภาครัฐ
และภาคเอกชนสามารถนำไปใช้และพัฒนาต่อเนื่องได้

7. ในสังคมที่มีลักษณะพลวัต ย่อมหมาย
ความว่า จะต้องมีการวิจัยและพัฒนาแนวรูปแบบสถา-
ปัตยกรรมไทยสมัยใหม่อย่างต่อเนื่อง

8. การคิดใหม่ทำใหม่จะต้องใช้เวลาในการ
สร้างสรรค์และพัฒนาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย
สมัยใหม่ ซึ่งย่อมไม่ได้มาด้วยสูตรสำเร็จ แต่จะต้อง
มาจากการปรับแก้ไขอย่างต่อเนื่องในกระบวนการสร้าง
สรรค์ จนกว่าจะเกิดการลงตัวเป็นแบบอย่างทางสถา-
ปัตยกรรม (architectural style) ที่เป็นที่ยอมรับของ
สังคมและมีการใช้กันอย่างกว้างขวางในช่วงเวลาหนึ่ง

2.2 แนวทางการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตย- กรรมไทยสมัยใหม่

ในการคิดใหม่ทำใหม่ จำเป็นต้องนำปัจจัย
ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจำนวนมากมาร่วมพิจารณาเพื่อการ
การคิดค้นกันใหม่ ทั้งปัจจัยใหม่ที่เกิดจากสภาพการณ์
ของสังคมปัจจุบัน และปัจจัยเดิมที่เป็นรากเหง้าทาง
วัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่มีการสืบสานต่อเนื่อง
กันมา ทั้งปัจจัยใหม่และปัจจัยดั้งเดิม ที่มีการผสม
ผสานกันอย่างบูรณาการ จะนำไปสู่การคิดใหม่ทำใหม่
ในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ในงาน
สถาปัตยกรรม

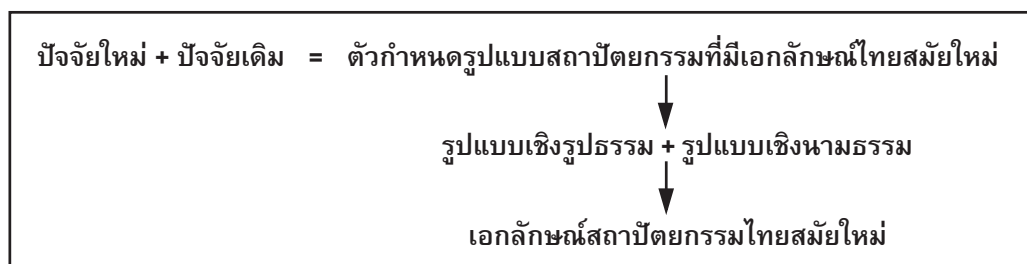
ปัจจัยใหม่ ได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรม รวมถึงปัจจัยทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า
ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้นในสังคมยุคใหม่ และได้รับอิทธิพลตามกระแส
การเปลี่ยนแปลงของโลก จึงเป็นบริบทหลักที่กำหนด
แนวรูปแบบสถาปัตยกรรม

ปัจจัยเดิม ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นรากเหง้าทาง
วัฒนธรรม โดยรวมถึงความคิด ทัศนคติ ค่านิยม
ประเพณีปฏิบัติ ฯลฯ เหล่านี้ก็ยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิต
ปัจจุบัน ทั้งนี้ย่อมรวมถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์
สภาพแวดล้อมที่น่าอยู่อาศัย ที่อาจนำมาต่อยอดได้ เช่น
การจัดทำผนัง/แผงกันแดด ‘สีเขียว’ (วิชัย เหล่าพาณิชย์-
กุล และอวิรุทธ์ ศรีสุธาพรรณ, 2549) ปัจจัยเดิมจึงเป็น
บริบทที่มีส่วนกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับ
ปัจจัยใหม่

งานออกแบบสถาปัตยกรรมทุกวันนี้ที่มี
ปัญหาด้านขาดเอกลักษณ์ไทย สืบเนื่องมาจากการ
ออกแบบที่ถูกกำหนดโดยปัจจัยใหม่เป็นหลัก พร้อม
กับการละทิ้งปัจจัยเดิม รวมทั้งมีการให้ความสำคัญ
กับรูปแบบเชิงรูปธรรม ทั้งที่รูปแบบเชิงนามธรรม เช่น
ลักษณะเบาลอยตัว ลักษณะโปร่งโล่ง และลักษณะร่มรื่น
เป็นต้น ก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดเอกลักษณ์ไทย
(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2539: 51-54)

การวิเคราะห์รายละเอียดที่มาของเอกลักษณ์ สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

อาจวิเคราะห์รายละเอียดตัวกำหนดรูปแบบ
สถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ จากการ
พิจารณารายละเอียดตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

- = บั๊จยใหม่ + บั๊จยเดิม
- = บริบทเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม กายภาพ (ทำเล + พื้นที่ตั้ง + เทคโนโลยีการก่อสร้าง + เทคโนโลยีอาคาร + มาตรการการประหยัดพลังงาน + มาตรการการเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม + ความต้องการของผู้ที่เกี่ยวข้อง (ผู้ประกอบการ + ผู้ใช้ + ประชาชน) + การตลาด + รูปลักษณ์ (เปลือก) + ภูมิปัญญา (แก่น) + อื่น ๆ (เช่น จินตนาการ...)

รูปลักษณ์ (เปลือก)

- = การสร้างสรรค์สุนทรีย์ภาพ + รูปแบบองค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ + ความเหมาะสมตามฐานารูปกับฐานาคักดิ์ + ลักษณะการจัดรูปแบบอาคารและกลุ่มอาคาร + ลักษณะการจัดภูมิทัศน์ + อื่น ๆ

ภูมิปัญญา (แก่น)

- = การเลือกแหล่งที่ตั้งถิ่นฐาน + การหลีกเลี่ยงธรรมชาติ + การเสนอวิถีธรรมชาติ (การวางทิศทาง + การระบายอากาศ + การใช้แสงธรรมชาติ + ร่มเงาจากพรรณไม้ + ความเย็นจากน้ำและดิน + ฯลฯ) + การเลือกใช้วัสดุท้องถิ่น + การเลือกใช้เทคนิคการก่อสร้าง + อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบั๊จยใหม่

ทั้งบั๊จยใหม่และบั๊จยเดิมต่างก็เกี่ยวข้องกับรูปลักษณ์ (เปลือก) และภูมิปัญญา (แก่น) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศักดิ์ กั้นตะบุตร (2537: 48) กล่าวถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่เป็นงานสร้างสรรค์บริสุทธิ์ จากระบบโครงสร้าง วัสดุก่อสร้าง และวิธีการก่อสร้าง เป็นลักษณะนามธรรมจากวิถีของความคิดนั้น ก็หมายถึง ‘แก่น’ ตามความหมายของภูมิปัญญาในงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต ความซับซ้อนในงานออกแบบสถาปัตยกรรมเกิดจากการที่ต้องนำตัวแปรต่าง ๆ จำนวนมากมายดังกล่าวข้างต้น มารวมพิจารณาด้วย ซึ่งเป็นเหตุแห่งการเกิดความบกพร่องในงานออกแบบได้ง่าย หากมีการละเลยตัวแปรในบางส่วน การวิจัยจึงมีบทบาทสำคัญในการลดข้อบกพร่องลงได้

3. โอกาสและประโยชน์ของเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ในเศรษฐกิจสร้างสรรค์

3.1 ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative economy) ตามความหมายโดยสังเขปของ John Howkins (2001) ในหนังสือ *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas* หมายถึง “การสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิดของมนุษย์” องค์การความร่วมมือเพื่อการค้าและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Conference on Trade and Development) หรือที่รู้จักกันในนาม UNCTAD ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยหมายถึงแนวคิดในการพัฒนาและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้ทรัพย์สินที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ หากนำความหมายดังกล่าวไปเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจสร้างสรรค์จึงเป็นการพัฒนาและแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ด้วยการนำทุนทางวัฒนธรรมผ่านกระบวนการความคิดสร้างสรรค์ โดยมุ่งใน 2 ประการหลัก คือ

- 1) การสร้างคุณค่าทางสังคม และ
- 2) การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

เป้าหมายในประการทั้งสองอาจมีความขัดแย้งกันหรืออาจสนับสนุนซึ่งกันและกัน ยุทธศาสตร์จึงอยู่ที่การจัดให้มีวัฒนธรรมสร้างสรรค์ (creative culture) พร้อม ๆ กับการจัดให้มีเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative economy) ได้อย่างสมดุลตามลักษณะการสร้างสรรค์วัฒนธรรมสร้างสรรค์เป็นวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า (culture for soul) ที่เกิดจากการสร้างคุณค่าทางสังคม ส่วนเศรษฐกิจสร้างสรรค์จากการสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์ (culture for sale) ที่จะต้องอาศัยบรรทัดฐานการสร้างสรรค์ที่อิงกับคุณค่าทางวัฒนธรรม ไม่ใช่มุ่งเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว ดังนั้นงานสถาปัตยกรรมที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์จะต้องแสดงออกถึงเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า

3.2 กรอบความคิด: งานสถาปัตยกรรมในบริบทอุตสาหกรรมสร้างสรรค์

UNCTAD ได้จัดประเภทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ 4 ประเภทในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ได้แก่

- 1) ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) รวมงานแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม และงานในพื้นที่ตั้งทางวัฒนธรรม ตั้งแต่งานฝีมือและหัตถกรรม ถึงโบราณสถานและพิพิธภัณฑ์
- 2) ประเภทศิลปะ (Arts) รวมงานทัศนศิลป์และศิลปะการแสดง
- 3) ประเภทสื่อ (Media) รวมสื่อสิ่งพิมพ์และงานโสตทัศน
- 4) ประเภทงานสร้างสรรค์สินค้าและบริการ (Functional Creation) รวมกลุ่มงานออกแบบ กลุ่ม New Media หรือดิจิทัล กลุ่มบริการทางความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งรวมบริการทางสถาปัตยกรรม โฆษณา ฯลฯ

สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้จัดกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (creative industries) ตามลักษณะบัญชีรายได้ประชาชาติ โดยแบ่งออกเป็น 9 กลุ่ม โดยงานสถาปัตยกรรม (architecture) เป็น 1 ใน 9 อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่เป็นสาขาการผลิตที่พัฒนาไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ดังนี้ 1) งานฝีมือและหัตถกรรม (crafts) 2) งานออกแบบ (design) 3) แฟชั่น (fashion) 4) ภาพยนตร์และวีดิโอ (film & video) 5) การกระจายเสียง (broadcasting) 6) ศิลปะการแสดง (performing arts) 7) ธุรกิจโฆษณา (advertising) 8) ธุรกิจการพิมพ์ (publishing) 9) สถาปัตยกรรม (architecture)

เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นทางออกในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่มุ่งให้สร้างคุณค่าทางสังคม และมูลค่าทางเศรษฐกิจ ตามนโยบายของรัฐบาลที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555–2559) ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันทางเศรษฐกิจในสภาพปัจจุบันที่ยังคงอาศัยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม การเกษตร บริการการท่องเที่ยว ฯลฯ เป็นหลัก โดยมีเป้าหมายการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ให้เติบโตจาก 10% ของจีดีพี (9 แสนล้านบาท) เป็น 20% ของจีดีพี (2 ล้านล้านบาท) ภายใน 3 ปี (สยามรัฐ, 18 กุมภาพันธ์ 2553: 5)

ประเด็นคำถามจากการพิจารณางานสถาปัตยกรรมเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ จึงมุ่งไปที่บทบาทของงานสถาปัตยกรรมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ตามเป้าหมายข้างต้น โดยมีปัจจัยร่วมประการใดในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์

3.3 บทบาทของงานสถาปัตยกรรมในบริบทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

สภาพแวดล้อมกายภาพที่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือที่เรียกกันว่า สภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง (built environment) ซึ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ได้ปรากฏเป็นแหล่งโบราณสถานในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ รวมทั้งพื้นที่ที่จัดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งสำหรับคนในประเทศและนักท่องเที่ยวต่างชาติ ที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ทราบดีหลักให้กับประเทศ

สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างที่นับเป็นปัจจัยร่วมในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่ปรากฏเป็นรูปธรรมไม่ว่าในส่วนบริการ เช่น โรงแรม ที่พักตามแหล่งธรรมชาติ (resort) ที่พักสัมผัสวัฒนธรรม (home stay) ที่พำนักระยะยาว (long stay) สำหรับนักท่องเที่ยว ฯลฯ หรือในส่วนที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น หมู่บ้านวัฒนธรรมที่จะจัดขึ้นในพื้นที่ทุกจังหวัด ลานวัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ ฯลฯ เหล่านี้ หากได้รับการสร้างสรรค์ด้วยความคิดสร้างสรรค์ที่มีคุณค่าทางสังคม และมีมูลค่าทางเศรษฐกิจควบคู่กันไป ย่อมหมายถึงการที่ได้พัฒนาจาก ‘วัตถุดิบ’ เป็นสินทรัพย์สร้างสรรค์ (creative assets)

ประเด็นสำคัญอยู่ที่ความคิดสร้างสรรค์ (creative ideas) ที่สามารถนำไปสู่การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการพัฒนาสินทรัพย์สร้างสรรค์ใหม่ ๆ ตามแผนงานกระตุ้นเศรษฐกิจระยะที่ 2 (2553-2555) งานเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้รับการจัดสรร 17,585 ล้านบาท ในการส่งเสริมและพัฒนางานอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ทั้ง 9 ประเภท แนวโน้มของการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจสำหรับประเทศไทยจะเพิ่มจากปัจจัยการผลิตด้วยต้นทุนต่ำแต่อย่างเดียว เป็นการขับเคลื่อนด้วยประสิทธิภาพ (efficiency-driven) และด้วยนวัตกรรม (innovation-driven) ซึ่งต้องอาศัยทักษะในการคิดสร้างสรรค์ (วรกรณ์ สามโกเศศ, 2552)

งานสถาปัตยกรรมเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (culture industry) ที่อาศัยความคิดสร้างสรรค์ จึงเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ตามที่นำเสนอมาข้างต้น การสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ ย่อมเป็นการนำเสนอสิ่งสร้างสรรค์ที่เป็นที่เชิดหน้าชูตาถึงความเจริญก้าวหน้าของประเทศที่ทันสมัย พร้อม ๆ กับยังคงสามารถแสดงออกถึงเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งจะสามารถดึงดูด

ความสนใจของนักท่องเที่ยวต่างชาติ ตลอดจนแขกผู้มาเยือน โดยเฉพาะหากสามารถจัดสร้างงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าเป็นสถาปัตยกรรมสัญลักษณ์ (iconic architecture) ก็จะเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับอุตสาหกรรมสร้างสรรค์

มีข้อน่าสังเกตว่า หลายประเทศในภูมิภาคเอเชียต่างก็มีอาคารที่มีความโดดเด่นที่จัดเป็นสถาปัตยกรรมสัญลักษณ์ เช่น อาคารแฝดปิโตรนาส (Petronas Twin Towers) ที่กรุงกัวลาลัมเปอร์ อาคารไทเป 101 (Taipei 101) ที่กรุงไทเป ฯลฯ สถาปนิกได้บรรจุออกแบบโดยคำนึงถึงเอกลักษณ์ประจำชาติ การสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่จึงเป็นหนทางหนึ่งที่เป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพราะการเพิ่มขึ้นของนักท่องเที่ยว นอกจากมีผลต่อธุรกิจการท่องเที่ยว เนื่องจากงานสถาปัตยกรรม ย่อมมีผลต่อการส่งเสริมกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์อื่น ๆ เช่น งานฝีมือและหัตถกรรม (crafts) งานออกแบบ (design) แฟชั่น (fashion) รวมถึงศิลปะการแสดง (performing arts) เป็นต้น

4. ข้อสรุปและเสนอแนะ

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นเพื่อการตั้งโจทย์วิจัยสำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป โดยการค้นคว้าเจาะลึกเป็นประเด็น ๆ ไป จาก 4 ประเด็นหลักที่ปรากฏเป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้

ข้อสรุปสำคัญ ๆ ที่ได้จากการศึกษาเบื้องต้นมีดังนี้

1. รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ไทยเท่าที่ได้มีการใช้กันอยู่ทั้ง 3 แนวทางหลัก ได้แก่ แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ และแนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยเชิงสุนทรีย์ มีความไม่เหมาะสมด้วยเหตุผลดังนี้

- แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีความขัดแย้งในเชิงฐานารูปและฐานานุศักดิ์ อาคารประเภทต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อสังคมสมัยใหม่ไม่อาจใช้รูปแบบประเพณี (รูปที่ 11-12) ซึ่งแต่เดิมมีการใช้เฉพาะกับอาคารราชสำนักและอาคารศาสนา (รูปที่ 13-14) นอกจากนี้ ที่สำคัญพอ ๆ กันคือ ยังมีความขัดแย้งในเชิงบริบทที่ได้เปลี่ยนไปในสังคมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเทคโนโลยีที่ได้เปลี่ยนไป

- แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ เป็นรูปแบบที่ขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีการใช้อย่างจำกัด (รูปที่ 15) จึงขาดแรงผลักดันให้ฟื้นคืนกลับมาใหม่ ขณะเดียวกันได้ถอยห่างออกจากบริบทมากยิ่งขึ้น เมื่อสังคมและเทคโนโลยีการก่อสร้างได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วตามกระแสโลกาภิวัตน์

- แนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยเชิงสุนทรีย์ เป็นเพียงการมุ่งสร้างสรรค์ ‘เปลือก’ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับ ‘แก่น’ จึงไม่อาจตอบสนองได้ถึงที่มาที่ไป โดยเฉพาะในความสัมพันธ์ระหว่างรูปลักษณ์กับภูมิปัญญา

ผลการวิจัยเป็นไปตามสมมุติฐาน ด้วยปรากฏความล้มเหลวในความพยายามที่ผ่านมาในการสร้างสรรค์เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ จึงต้อง ‘คิดใหม่ทำใหม่’ ด้วยหลักบูรณาการปัจจัยต่าง ๆ เพื่อหาคำตอบแนวรูปแบบที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน และเพื่อเป็นการสร้างมรดกทางวัฒนธรรมอีกด้วย

2. การคิดใหม่ทำใหม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าเป็นการสร้างสรรคเอกลักษณ์ไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งรวมถึงกระแสความตื่นตัวเกี่ยวกับสถานะโลกร้อน โดยต้องนำไปสู่ความชัดเจนเชิงรูปนามเพื่อการนำไปใช้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง ตามลักษณะพลวัตของสังคมโลกยุคใหม่ จึงไม่ควรมีข้อจำกัดทางด้านเวลาที่จะนำไปสู่การดวนสรุปในรูปแบบ (รูปที่ 16) กระบวนการสร้างสรรค์เป็นกระบวนการระยะยาว จนกว่าจะเกิดการลงตัวเป็นแบบอย่างที่ยอมรับกันโดยทั่วไป จากการปรากฏของแนวทางเดิม ๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีกที่แสดงถึงการยอมรับในรูปแบบ

การคิดใหม่ทำใหม่ต้องนำปัจจัยต่าง ๆ จำนวนมากมายที่เกี่ยวข้องมารวมพิจารณา ทั้งปัจจัยใหม่ซึ่งรวมถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีของสังคมยุคใหม่ และปัจจัยเดิม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการคิด ทศนคติ ค่านิยม ประเพณีปฏิบัติ เฉพาะที่ยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตปัจจุบัน การวิเคราะห์ภูมิปัญญาเดิมในเชิงวิทยาศาสตร์ย่อมเป็นประโยชน์ต่อการนำมาต่อยอดเป็นปัจจัยร่วมในกระบวนการสร้างสรรค์ เช่น งานวิจัยของวิฑูรย์ เหลืองรุ่งเรือง และคณะ (2548), Lieorunguang, et al. (2007) ฯลฯ ส่วนรูปลักษณ์ หรือเปลือกในมิติการสร้างสรรคสุนทรีย์ภาพย่อมต้องแปรผันไปตามปัจจัยใหม่ มิฉะนั้นก็จะเป็นเพียงการออกแบบเพื่อให้ได้แต่เปลือกโดยไม่สอดคล้องกับ

แก่น ทั้งนี้สามารถถกเถียงกรอบปัจจัยใหม่และปัจจัยเดิม ซึ่งเป็นตัวกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรม ออกมาเป็น รูปแบบเชิงรูปธรรมและรูปแบบเชิงนามธรรมที่แสดง ถึงเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

การคิดใหม่ทำใหม่ จึงเป็นกระบวนการสร้างสรรค์เชิงบูรณาการที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยใหม่ เป็นหลัก แต่ยังคงสืบสานปัจจัยเดิม ทั้งรูปลักษณ์ และ ภูมิปัญญาเท่าที่มีความเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อ สภาพการณ์ในสังคมยุคใหม่ แต่ทั้งนี้ ย่อมไม่ใช่การนำรูปแบบในอดีตมาใช้โดยที่เป็นการขัดแย้งกับบริบทสังคม

3. การคิดใหม่ทำใหม่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หาก ไม่มีการดำเนินการในการสร้างพื้นฐานความเข้าใจ และ ความรู้ความสามารถ ตลอดจนการผลักดันในด้านต่าง ๆ การสร้างจิตสำนึกสาธารณะเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ ประชาชนและชุมชนเห็นความสำคัญของการสร้างสรรค์ เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสำหรับโลกยุคใหม่ กระตุ้นให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นหันมาสนใจปัญหา ด้านเอกลักษณ์ของท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนระบบการ ศึกษาสามารถทำให้นักเรียน นักศึกษา ชื่นชอบลักษณะ ไทยในงานสถาปัตยกรรมก่อนเข้าสู่ระบบการศึกษา ในระดับอุดมศึกษา เฉพาะการศึกษาในสาขาวิชาสถา-ปัตยกรรรม จำเป็นต้องมีการยกระดับความเข้มข้นของ

การศึกษาที่นำไปสู่ศักยภาพการสร้างสรรค์เอกลักษณ์ สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ นักศึกษาต้องมีความ เข้าใจรูปลักษณ์ (เปลือก) ที่ต้องสัมพันธ์กับภูมิปัญญา (แก่น) การวิจัยและพัฒนาอย่างเป็นกลไกสำคัญในการ สร้างองค์ความรู้เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ รวมทั้งการกระตุ้นให้บุคคลในสายการปฏิบัติวิชาชีพ เห็นความสำคัญและทำการออกแบบงานสถาปัตยกรรม ให้มีลักษณะไทยเพิ่มมากขึ้น จึงจะทำให้กระบวนการ สร้างสรรค์ครบวงจร

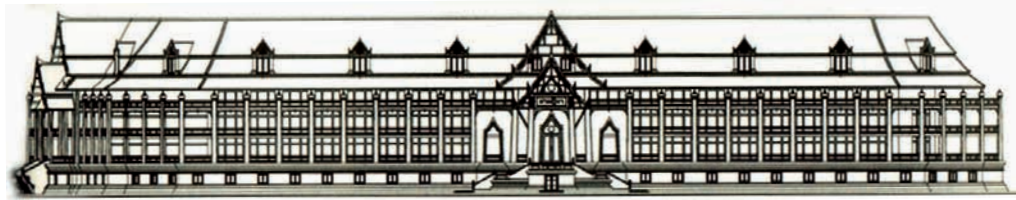
4. การคิดใหม่ทำใหม่ เพื่อให้มีการสร้างสรรค์ เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ จัดเป็นการ สร้างคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจ จึงมี ความสอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจสร้าง สร้างสรรค์ โดยที่งานสถาปัตยกรรมเป็น 1 ใน 9 อุตสาหกรรม สร้างสรรค์ ทั้งนี้ ย่อมหมายถึงโอกาสในการใช้งานสถา-ปัตยกรรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีเอกลักษณ์ไทยเพื่อ แสดงถึงความเป็นประเทศก้าวหน้าทันสมัย เป็น กลไก ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ทั้งนี้ รวมทั้งงานสถาปัตย-กรรรมในโครงการก่อสร้างอาคารที่มีหรือไม่มีคุณค่าเป็น สถาปัตยกรรมสัญลักษณ์ (iconic architecture) (รูปที่ 17-18)

Notes

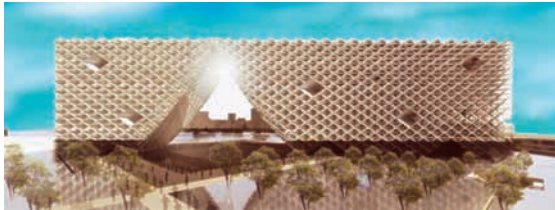
¹ บทความวิจัยนี้ขอใช้คำว่า ‘สมัยใหม่’ แทนคำว่า ‘ร่วมสมัย’ เพื่อสื่อความเข้าใจถึงความทันสมัย ดังนั้น จึงใช้คำว่า เอกลักษณ์ไทยสมัยใหม่ เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ เป็นต้น

² สาขาการผลิตที่พัฒนาไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (creative industries) ซึ่งหมายถึง กลุ่ม กิจกรรมการผลิตที่พึ่งพาความคิดสร้างสรรค์เป็นสำคัญ UNCTAD แบ่งอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ออกเป็น 4 ประเภท คือ 1) ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม 2) ประเภทศิลปะ 3) ประเภทสื่อ 4) ประเภทสินค้าและบริการที่รวมกลุ่มการ ออกแบบ/กลุ่มดิจิทัล/กลุ่มบริการของความคิดสร้างสรรค์ (รวมบริการทางสถาปัตยกรรม) (วรากรณ์ สามโกเศศ, 2552) อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในข้อ 3.2

³ การออกแบบอาคารในลักษณะการปิดล้อมจากสภาพภูมิอากาศภายนอกอย่างเด็ดขาด โดยปราศจากบูรณาการ ระหว่างภายในกับภายนอก ย่อมจัดได้ว่าเป็นไปตามวิธีการคิดแบบตะวันตก ซึ่งต่างจากการใช้วิธีคิดแบบตะวันออกที่ นำไปสู่การสร้างสรรค์รูปแบบในลักษณะบูรณาการระหว่างภายในกับภายนอกอาคาร

รูปที่ 1 อาคารศาลฎีกา

รูปที่ 2 อาคารรัฐสภา (แบบประกวด)

รูปที่ 3 อาคารรัฐสภาแห่งใหม่

รูปที่ 4 อาคารโรงแรมสุโขทัย

รูปที่ 5 ศาลหน้าอาคารแปซิฟิคทาวเวอร์

รูปที่ 6 อาคารมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล

รูปที่ 7 โรงละครแห่งชาติ

รูปที่ 8 อาคารสภาสถาปนิก

รูปที่ 9 อาคารสภาสถาปนิก
(แบบนำเสนอ)

รูปที่ 10 อาคารสำนักงานใหญ่
ธนาคารไทยพาณิชย์

รายการอ้างอิง

- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2548). ฐานานุศักดิ์สถาปัตยกรรมกับความเป็นไทยสมัยใหม่. *อาษา*, 06:48 – 07:48, หน้า 115-117.
- เชษฐา พลายนุ่ม. (2541). รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ วัสดุก่อสร้างและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดลินิวส์. (18 กุมภาพันธ์ 2553). 'รัฐสภาใหม่' บทพิสูจน์ฝีมือสถาปนิกไทย. (คอลัมน์หมายเหตุประชาชน), ฉบับที่ 22043, หน้า 8.
- ผุสดี ทิพทัส. (2540). 10 คำถามกับภิญโญ สุวรรณคีรี. *อาษา* วารสารสถาปัตยกรรม, กุมภาพันธ์, หน้า 96-108.
- เรื่องศักดิ์ กันตะบุตร. (2537). รูปแบบของศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน. *อาษา* วารสารสถาปัตยกรรม, ธันวาคม, หน้า 44-48.
- วรากรณ์ สามโกเศศ. (18 มิถุนายน 2552). รู้จักเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy). *มติชน*, ปีที่ 37 ฉบับที่ 11422.
- วิชัย เหล่าพานิชย์กุล และอวิรุทธิ์ ศรีสุชาพรรณ. (2549). ประสิทธิภาพของผนังไม้เลื้อยในการลดการถ่ายเทความร้อนผ่านผนังอาคาร. *วารสารวิจัยและสาระสถาปัตยกรรม/การผังเมือง*, 5(1), หน้า 171-183.
- วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง และคณะ. (2548). ภูมิปัญญาพื้นถิ่นทางสถาปัตยกรรมเพื่อความสบายในอาคารในชุมชนของเชียงใหม่และหลวงพระบาง. *วารสารวิจัยและสาระสถาปัตยกรรม/การผังเมือง*, 3, หน้า 52-68.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2533). อุปสรรค 12 ประการในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทย. *อาษา*, ฉบับที่ 15 (กันยายน-ตุลาคม), หน้า 52-57.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2537). สถาปัตยกรรมไทย ข้อจำกัดและทางเลือกในการสืบสาน. *อาษา*, พฤศจิกายน, หน้า 86-95.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2539). สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ (ไทย ร.9) เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย: ข้อคิดเห็นบางประการในการกำหนดแนวรูปแบบ—สูตรสำเร็จในการสร้างสรรค์?. *อาษา* วารสารสถาปัตยกรรม, มิถุนายน, หน้า 48-65.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2545). ทะลุมิติการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่. *วารสารวิจัยและสาระสถาปัตยกรรม*, ฉบับที่ 1, หน้า 181-196.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2552). ทำไม่ได้ หรือ ไม่ได้ทำ จากรากลึกแต่เลื่อนราง สู่การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม (ไทย) สมัยใหม่. นำเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง *การนำศิลปวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ไทย มาใช้ในการก่อสร้างสถานที่ราชการ*. จัดโดย คณะกรรมการการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร วันที่ 18 กันยายน 2552 ณ ห้องประชุมคณะกรรมการ 213-216 ชั้น 2 อาคารรัฐสภา 2.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. (2553). การสร้างสรรค์เอกลักษณ์ไทยในงานสถาปัตยกรรม: การคิดใหม่ทำใหม่ -- ความฝันที่ (ไม่) อาจเป็นจริง. นำเสนอในการสัมมนาวิชาการเรื่อง *"กระแทะเปลือกวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์"* จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วันที่ 15-16 มกราคม 2553 ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพมหานคร.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ. (2536). พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- สมภพ ภิรมย์, น.อ. (2531). สถาปัตยกรรมไทย มรดกทางปัญญา. *อาษา*, ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-สิงหาคม), หน้า 18-21.
- สมภพ ภิรมย์, น.อ. (2532). มาตรการในสถาปัตยกรรมไทย. *อาษา*, ฉบับที่ 9 (มกราคม-กุมภาพันธ์), หน้า 76-81.
- สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์. (2551). หยุด...รื้อ-สร้างศาลฎีกาใหม่. *สรุปสาระสัมมนาอนุรักษ์*. *อาษา*, 08:51 – 09:51, หน้า 75-77.
- สยามรัฐ. (18 กุมภาพันธ์ 2553). Creative Economy 1 ปีเพิ่งเริ่มตั้งไข่. (คอลัมน์ประเด็นร้อน), ปีที่ 60, ฉบับที่ 20751, หน้า 5.
- เสกสรรค์ ศรีภิรมย์. (2552). การเพิ่มลักษณะไทยให้สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ กรณีศึกษาท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2541). อุบายไปสู่การสร้างงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยจากรากวัฒนธรรมท้องถิ่น. *วารสารสถาปัตยกรรม*, มกราคม, หน้า 66-71.
- อภิรักษ์ พงศ์เมธากุล. (2542). *ลักษณะไทยภาคกลางสมัยใหม่ในงานออกแบบสถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัยในปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Fletcher, B. (1992). *A history of architecture*. Delhi, India: CBS Publishers & Distributors, pp. 605-631, 783.
- Howkins, J. (2001). *The creative economy: How people make money from ideas*. London: Penguin Books.
- Lieorungruang, V., et al. (2007). Comfortable living design for Vihara and Sim [การออกแบบเพื่อความสบายในวิหารและสิม]. *Journal of Architectural/Planning Research and Studies*, 5(1), pp. 117-132.
- Nagashima, K. (1996). Asian architecture of the future towards glocal architecture. ในหนังสือประกอบนิทรรศการชุด "Roots" ซึ่งจัดขึ้นที่กรุงโตเกียวและเมืองอื่น ๆ ในประเทศญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1996.